

ΑΙΓΛΗ ΣΙΟΥΤΗ

**ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΟ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ
“IUDICIUM FALSE FACTUM”
ΤΩΝ *MILESIAE* ΤΟΥ LUCIUS C. SISENNA**

Ιωάννινα 2004

Αίγλη Σιούτη*

Σχόλια στο απόσπασμα “*iudicium false factum*” των *Milesiae* του L. C. Sisenna

Περίληψη

Παρουσιάζονται στοιχεία για το ‘ασχολίαστο’ ως τις μέρες μας απόσπασμα των *Milesiae* του Sisenna, μεταφραστή ή διασκευαστή των *Μιλησιακῶν* του Αριστείδη Μιλήσιου, κατά τον 1ο π. Χ. αι. Εξετάζεται η μορφή και το περιεχόμενο του αποσπάσματος και επιχειρείται η ανάλυσή του, που μας επιτρέπει να το εντάξουμε στα σχολιασμένα αποσπάσματα των *Milesiae* και κατ’ επέκταση στη θεματική της λαϊκής προφορικής μιλησιακής παράδοσης. Διευρύνεται έτσι το σύνολο των εννέα ήδη σχολιασμένων αποσπασμάτων των *Milesiae*, εμπλουτίζεται το θεματικό τους περιεχόμενο αλλά και ολόκληρη η θεματολογία της μιλησιακής παράδοσης.

Λέξεις κλειδιά: σχολιασμός αποσπάσματος, *Milesiae*, Sisenna, *Μιλησιακά*, Αριστείδης Μιλήσιος, αφηγήσεις, ομιλούμενη Λατινική, μιλησιακές ιστορίες, λαϊκή, προφορική, μιλησιακή παράδοση.

Commentaire sur le fragment “*iudicium false factum*” des *Milesiae* de Sisenna.

Résumé

Il s’agit d’une présentation d’éléments concernant un fragment ‘non commenté’ des *Milesiae* de Sisenna, traducteur ou adaptateur des *Milesiaka* d’Aristide de Milet, pendant le 1er siècle avant Jesus Christ. Ces éléments ne furent pas pris en considération par la recherche précédente. Dans cette nouvelle optique de la recherche nous procédons à l’analyse détaillée de la forme et du contenu dudit fragment, qui nous permet de l’incorporer tant aux fragments commentés des *Milesiae* qu’à la thématique de la tradition milésienne, orale et populaire. Par conséquent, cette approche herméneutique élargit l’ensemble des neuf fragments des *Milesiae*, déjà commentés, et enrichit le contenu de leurs thèmes de même que la tradition milésienne dans son ensemble.

Mots-clefs: commentaire du fragment, *Milesiae*, Sisenna, *Milesiaka*, Aristide de Milet, narrations, le Latin parlé, histoires milésiennes, la tradition milésienne, orale et populaire.

* Ε.Ε.ΔΙ.Π. Γαλλικής γλώσσας στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Η προηγούμενη έρευνα¹ ασχολήθηκε με τα σωζόμενα αποσπάσματα από τη λατινική μετάφραση ή διασκευή του δέκατου τρίτου βιβλίου του λογοτεχνικού έργου *Milesiae* του Sisenna, με στόχο να ανιχνεύσει όσο το δυνατόν περισσότερα στοιχεία για το ύφος, το περιεχόμενο και τις θεματικές αναλογίες του έργου αυτού με άλλα έργα της αρχαιότητας. Σχολιάστηκαν εκτενώς τα δέκα αποσπάσματα των *Milesiae*, εκτός από ένα, και υπογραμμίστηκε ο ξεχωριστός ρεαλιστικός τους χαρακτήρας, το ύφος της καθημερινής ομιλίας που τα χαρακτηρίζει και η σύνδεσή τους με αρχαία ερωτικά κείμενα, όπως το *Σατυρικό* του Πετρώνιου, οι *Μεταμορφώσεις* του Απουλήιου, τα *Ποιμενικά* του Λόγγου, τα ερωτικά επιγράμματα, τα αποσπάσματα Μίμων, και τα *Priapea*.

Ο Lucius Cornelius Sisenna² ρωμαίος πολιτικός και ιστοριογράφος του 1ου αι. π. Χ., μετέφρασε ή διασκεύασε τις *Milesiae*, τις οποίες είχε συγγιντρώσει ή ίσως είχε επινοήσει ένα αιώνα νωρίτερα ο Αριστείδης Μιλήσιος³ με την ονομασία *Μιλησιακά*. Δεν μας έχουν σωθεί ούτε οι *Milesiae* του Sisenna, εκτός από ελάχιστα αποσπάσματα⁴ - συνολικά εξήντα οκτώ μόνο λέ-

1. Πρβλ. μεταξύ άλλων Γ. Ν. Φαρακλό, *Αρχαίες Μιλησιακές Ιστορίες*, Διδακτ. Διατρ. Ιωάννινα 2003· είναι ο τελευταίος που ασχολήθηκε διεξοδικά με το συγκεκριμένο θέμα καθώς μελέτησε όλα τα αποσπάσματα των *Milesiae* του Sisenna, τα οποία σώθηκαν στο λατινό γραμματικό των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων Φλάβιο Σωσίπατρο Χαρίσιο βλ. H. Keil, *Grammatici Latini, Institutiones Grammaticae*, Λιψία, I 1855 (ανατ. Hildesheim 1961). Τα αποσπάσματα αυτά έχουν εκδοθεί από τον H. Peter, *HRR*, 1914 (ανατύπ. Στουτγάρδη²1967), τ. I σελ. 297, τον R. Reitzenstein, *Das Märchen von Amor und Psyche bei Apuleius*, Leipzig 1912, σελ. 55-56 και τους F. Bücheler-G. Heraeus, *Petronii Saturae et liber Priapeorum. Adiectae sunt Varronis et Senecae saturae similesque reliquiae (Sisennae fragmenta Milesiarum)*, Berlin⁵1912 σελ. 264-265.

2. Βλ. και P. Frassinetti, "Sisenna e la guerra sociale", *Athenaeum* 50 (1972) σελ. 78-113. E. Rawson, "Cornelius Sisenna and the Early First Century B. C.", *CQ* 29 (1979) σελ. 327-346. L. Pepe, "Lucio di Patrae o Aristide-Sisenna?", *GIF* (1963) σελ. 111-142. Niese, "L. Cornelius Sisenna", *RE* 4 (1900) στ. 1512-1513.

3. Βλ. ενδεικτικά W. Schmid, "Aristeides", *RE* II₁ (1895), στ. 886 (αφ. 23). J. Werner, "Aristeides", *Kleine Pauly* (1964) στ. 557 (αφ. 2). O. Jahn, "Aristides", *RhMN*. F. 9 (1854) (ανατ. 1971) σελ. 628-629. C. W. Müller, "Die Witwe von Ephesus - Petrons Novelle und die «Milesiaka des Aristeides»", *A&A* 24 (1980) σελ. 103-121. O. Rossbach, "Aristeides", *RE* II₁ (1895), στ. 897. H. Lucas, "Zu den Milesiaka des Aristeides", *Philologus* 51 (1907), σελ. 15-36.

4. Τα δέκα αποσπάσματα των *Milesiae* του Sisenna ακολουθούν σύμφωνα με τους F. Bücheler-G. Heraeus την παρακάτω σειρά: 1. *nocte vagatrix*, δηλ. αλήτισσα της νύκτας, 2. *et istuc hesterno quaesisse oportuerat, Ariste*, δηλ. και αυτό χθες έπρεπε να είχες αναζητήσει, Αρίστη, 3. "eamus ad ipsum". *atque ipse commode de parte superiore descendebat*, δηλ. "ας πάμε σε αυτόν" και αυτός την κατάλληλη στιγμή από το πάνω μέρος κατέβαινε, 4 *quid nunc ostium scalpis, quid tergiversaris nec bene naviter is?*, δηλ. γιατί τώρα τρίβεσαι στην πύλη, γιατί καθυστερείς και δεν

Ξεις - ούτε τα *Μιλησιακά* του Αριστείδη, εκτός από τη λέξη *δερμηστής*⁵.

Άγνωστη παραμένει ακόμη και η αρχαία λαϊκή μιλησιακή παράδοση με τις αυθεντικές μιλησιακές της ιστορίες, οι ρίζες των οποίων ανιχνεύονται στην προφορική παράδοση αφηγήσεων⁶. Δεν έχουμε καμία δυνατότητα να αναστήσουμε αυτή τη χαμένη παράδοση και να αναζητήσουμε τα ίχνη της σε μια προλογοτεχνική εποχή, καθώς δεν ανακαλύπτουμε πουθενά δείγματα άμεσης και ωμής αποτύπωσής της, εξαιτίας της αναγκαιάς φθοράς της παράδοσης και ενδεχομένως της υποτίμησης που πάντα υφίσταται ο λαϊκός πολιτισμός⁷. Ότι έχει φτάσει ως τις μέρες μας είναι τα λιγοστά αποσπάσματα και η λογοτεχνική της μετουσίωση μέσω των σωζόμενων αυτοτελών μιλησιακών ιστοριών, οι οποίες είναι εγκιβωτισμένες σε γνωστά λογοτεχνικά είδη. Οι αρχαίοι με τον όρο *Milesiae* ή *Μιλησιακά*⁸ εννοούσαν τις λαϊκής προέλευσης

προχωράς στο στόχο σου (δραστικά); 5. *obviam venit*, δηλ. συνάντησε (συναντά), 6. *confestim secuta est*, δηλ. αμέσως (βιαστικά) αυτή ακολούθησε, 7. *que iudicium false factum*, δηλ. έγινε ψεύτικη κρίση, 8. *nisi comminus excidisset "quanti dantur?" "tanti" inquit Olumpias, simul hoc dicens suavium dedit*, δηλ. αν δεν είχε πέσει κοντά (αν δεν ήταν κοντά, θα είχε φύγει από τα χείλη του η λέξη) - "πόσο κοστίζουν;" "τόσο" είπε η Ολυμπιάδα, και λέγοντας αυτό το λόγο, συγχρόνως (του) έδωσε ένα φιλί, 9. *"proin dato aliquid, quod domi habebis", inquit, "quod tibi non magno stabit"*, δηλ. "γι αυτό να δώσεις κάτι, το οποίο, επειδή θα το έχεις στο σπίτι", είπε, "και γι αυτό δε θα σου κοστίσει πολύ", 10. *ut eum penitus utero suo recepit*, δηλ. όταν αυτό(ν) πολύ βαθιά στη μήτρα της (τον) δέχτηκε.

5. Βλ. J. Keaney, *Harpocraton Lexeis of the ten Orators*, Amsterdam, 1991, σελ. 70 (Δ 23): *μήποτε δέ μάλλον ἄν εἴη δοτις τὰ δέσματα ἐσθίει Δερμηστής ὡς ὑποσημαίνεται καὶ ἐν Μιλησιακῶν Ἀριστείδου* (49571 J).

6. Βλ. ενδεικτικά E. Rohde, "Über griechische Novellendichtung und ihren Zusammenhang mit dem Orient", στο βιβλίο του ίδιου *Der Griechische Roman und seine Vorläufer*, Anhang, σελ. 578 κ. εξ. 11876 (ανατ. Hildesheim, 41960).

7. Βλ. την ενδιαφέρουσα διαπίστωση του Μ. Α. Αλεξιάδη, *Ἑλληνες Παραμυθάδες (19ος - 20ός αι.)*, ανάτυπο από τον τόμο: *Ἡ τέχνη της αφήγησης*, Αθήνα 1997, σελ. 41 κ. εξ. όπου ο συγγραφέας υπογραμμίζει "ένα vacuum στην εξέταση της ελληνικής προφορικής αφήγησης και των φορέων της, που δεν έπαψαν ποτέ να υπάρχουν και να διακρίνονται στη διαδρομή των αιώνων και σημαντικότερος ίσως λόγος που δεν έγινε ακόμη σχετική έρευνα ίσως πρέπει να είναι η υποτίμηση του λαϊκού πολιτισμού, η οποία επικράτησε μετά την απελευθέρωση για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα και εν πολλοίς συνεχίζεται ως τώρα".

8. Βλ. ενδεικτικά E. H. Haight, *Essays on the Greek Romances*, Washington - New York 1943 (ανατ. 1965), σελ. 3, 5, 36, 190, 194. Κ. Μιχαήλ (= Μιχ. Μερακλής) *Πετρωνίου Σατυρικών* Αθήνα 21981, σελ. 9-10. J. R. Morgan - R. Stoneman (επιμ.), *Greek Fiction*, London 1994, σελ. 9. Δ. Σ. Λουκάτου, *Νεοελληνικοί Παραομιόμυθοι*, εισαγωγή, Αθήνα 1978, σελ. κ-μη'. Επίσης M. Fusillo, *Il Romanzo greco. Polifonia ed Eros*, Venezia 1989 (γαλ. μετάφρ. M. Abrioux, *Naissance du roman*. Énveux 1991), σελ. 94. S. Trenkner, *The Greek Nonella in the Classical Period*, Λονδίνο 1958, σελ. 172 κ. εξ. G. Sandy, "Petronius and the Tradition of the Interpolated Narrative", *APhA* 101 (1970) σελ. 468 κ. εξ. Gr. Anderson, *Ancient Fiction, The Novel in the Graeco-Roman World*, New Jersey 1984, σελ. 131. M.-P. Loicq-Berger, "Pour une Lecture des Romains Grecs", *Études*

“ανατολίτικες μυθιστορίες”, με το έντονο χρώμα και τον συνειδητά κωμικοτραγικό χαρακτήρα, που μοιάζουν με τους γαλλικούς μεσαιωνικούς “μύθους” (*fabliaux*)⁹ και τις ιταλικές, γαλλικές ή ελληνικές νουβέλες, οι οποίες εμπεριέχονται σε γνωστά λογοτεχνικά είδη. Με άλλα λόγια οι *Milesiae* ήταν μάλλον αφηγήσεις με χαλαρή δομή, τολμηρό έως σκανδαλιστικό χαρακτήρα και χιουμοριστική διάθεση, στις οποίες ανακατεύονταν με λεπτομέρεια και χωρίς ηθικούς ενδοιασμούς ή φραγμούς όλοι οι “τόνοι”: μύθοι, παραμύθια, τολμηρά ανέκδοτα, φλογεροί έρωτες και μοιχείες, απογοητεύσεις, απαγωγές, βιασμοί, θηριώδη εγκλήματα, αιμομιξίες, ωμοί εκβιασμοί, δολοφονίες, ιστορίες ληστών, γοητευτικές νεραϊδοϊστορίες, επικίνδυνα ειδύλλια με αιματηρή κατάληξη, απάνθρωπες τιμωρίες και σαδιστικοί τρόποι εκδίκησης, χοντρά αστεία, κοινότοποι καβγάδες, ταπεινά παράπονα, κ.α.: ένα είδος *pot-rouiti*, που ως ένα σημείο αποδίδεται με τον λατινικό όρο *Satura* και που εξελίχτηκε σε λογοτεχνικό είδος με πιο γνωστά δείγματα το *Σατυρικό* του Πετρώνιου και τις *Μεταμορφώσεις* του Απουλήιου.

Στην παρούσα εργασία παρουσιάζονται στοιχεία για το ‘ασχολίαστο’ ως τις μέρες μας απόσπασμα των *Milesiae* του Sisenna, το οποίο παρατίθεται σύμφωνα με την τελευταία κριτική έκδοση του Χαρίσιου¹⁰ και έχει ως εξής: *false Sisenna libro I “iudicium”¹¹ false factum*, δηλ. πλανερά ο Σισήνας στο πρώτο βιβλίο “κρίση που πλανερά σχηματίστηκε”. Εξετάζονται πρώτα-πρώτα οι δυνατότητες σχολιασμού του αποσπάσματος, τις οποίες ο τελευταίος σχολιαστής μάλλον παραβλέπει¹².

Υπάρχει αρχικά το ζήτημα της διαφορετικής γραφής του παραθέματος γιατί η πρώτη έκδοση (Νάπολη 1532) έχει τη γραφή *libro quarto*, πράγμα που αποτελεί ανάλυση της συντομογραφίας *q.* στο μοναδικό γνωστό χειρόγραφο (N cod. Bobiensis, nunc Neapolitanus Borbon. IV A. 8), το οποίο σώζει ολόκληρο το κείμενο του Χαρίσιου. Αντίθετα ο H. Keil¹³ στην μνημειώδη έκδοση των Λατίνων Γραμματικών πιστεύει ότι το *q.* αποτελεί συντομογραφία του εγκλιτικού *que*, πράγμα που σημαίνει ότι ο αριθμός του βιβλίου (και ενδεχομένως και ο τίτλος του) μαζί με κάποιες λέξεις από την αρχή του παραθέμα-

Classiques 48 σελ. (1980) 23 κ. εξ. E. Lefèvre, *Studien zur Struktur der “Milesischen” Novelle bei Petron und Apuleius*, Stuttgart 1997, σελ. 8 κ. εξ.

9. Βλ. μεταξύ άλλων R. Martin - J. Gaillard, *Les genres littéraires à Rome*, Paris 1981, σελ. 81. Επίσης και P. Grimal, *Romans grecs et latins*, Paris 1958, σελ. xxi-xxii.

10. Βλ. C. Barwick, *Flavii Sosipatri Charisii. Artis Grammaticae* (με διορθώσεις του F. Kühnert), Lipsiae 1964, σελ. 259.

11. *TLL* Vol. V II, γρ. 70, σελ. 606. Gloss.

12. Πρβλ. Γ. Ν. Φαρακλό, *ό.π.*, σελ. 120.

13. Βλ. Φ. Σ. Χαρίσιου, *Inst. Gram.*, I, *ό.π.* (= Keil, II, σελ. 199, 29-30).

τος έχουν εκπέσει και έτσι εκδίδει το κείμενο του παραθέματος ως: false Sisenna libro* “q. iudicium false factum”. Η προηγούμενη έρευνα χρησιμοποίησε το κείμενο της έκδοσης του Keil. Ακολουθούμε εδώ τη γραφή του Barwick¹⁴, που είναι και ο τελευταίος εκδότης του Χαρίσιου.

Είναι γνωστό ότι οι Λατίνοι γραμματικοί συνήθως αναφέρουν όχι μόνο το συγγραφέα, με τον οποίο ασχολούνται, αλλά και το έργο, χωρίς βέβαια αυτό να συμβαίνει πάντα, όπως εδώ, όπου το έργο του Sisenna δεν προσδιορίζεται επακριβώς. Το παράθεμα λοιπόν θα μπορούσε να προέρχεται από τις *Historiae*, εξίσου πιθανή είναι όμως και η άλλη εκδοχή, ότι προέρχεται δηλαδή από τις *Milesiae* του Sisenna. Ο H. Keil παρόλο που υποθέτει την ύπαρξη χάσματος πριν από το παράθεμα, όπου θα σημειωνόταν αρχικά ο τίτλος του έργου και ο αριθμός του βιβλίου από όπου προέρχεται, αρκείται στην ένδειξη ότι προέρχεται από τον Sisenna. Εάν η υπόθεση του H. Keil είναι ορθή, τότε στο χάσμα του χειρογράφου δεν αποκλείεται να σημειωνόταν και ο τίτλος του έργου, από όπου προέρχεται το παράθεμα, κάτι που φυσικά σημαίνει ότι θα μπορούσε να είναι και *Milesiae*. Η εκδοχή αυτή ενισχύεται περαιτέρω από το γεγονός ότι οι αναφορές του Χαρίσιου στο Sisenna μπορούν να χωριστούν σε δυο κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία των παραθεμάτων του Sisenna στον Χαρίσιο αναφέρεται στη μελέτη των γραμματικών φαινομένων και δεν σημειώνεται τίτλος και βιβλίο. Η δεύτερη κατηγορία των παραθεμάτων του Sisenna στον Χαρίσιο περιλαμβάνει μόνο αποσπάσματα από τις *Milesiae* και μάλιστα από το δέκατο τρίτο βιβλίο τους. Η μοναδική εξαίρεση είναι το παράδειγμα που συζητούμε, πράγμα που μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι δεν αποκλείεται και αυτή τη φορά η πλήρης παραπομπή του Sisenna να περιλάμβανε τον τίτλο *Milesiae*.

Πράγματι στο χωρίο του Sisenna που μας απασχολεί δεν αναφέρεται ρητά το έργο από όπου αντλείται το παράθεμα και έτσι ήταν πολύ φυσικό να ενταχθεί στα *Incerta ex Historiis* του Sisenna, ως αβέβαιο απόσπασμα¹⁵ (αρ. 143), αν και νεότεροι ερευνητές εντάσσουν, σωστά κατά τη γνώμη μας, το απόσπασμα στις *Milesiae* του Sisenna¹⁶, καθώς τόσο η μορφή όσο και το περιεχόμενό του θα μπορούσαν άνετα να απαντούν σε ένα τέτοιο κείμενο. Σκοπός της δικής μας έρευνας δεν είναι να παρουσιάσουμε αναλυτικά στοιχεία για την ακριβή ένταξη του αποσπάσματος στις *Milesiae* του Sisenna, κάτι που θα παραμένει πάντα αβέβαιο, αλλά να επιχειρηματολογήσουμε με νέα στοιχεία υπέρ της ένταξης αυτής.

14. Βλ. C. Barwick, *ό.π.*, σελ. 259.

15. H. Peter, *HRR* 1914 (ανατύπ. Στουτγάρδη 21967), τ. I σελ. 297.

16. Πρβλ. μεταξύ άλλων Γ. Ν. Φαρακλό, *ό.π.*, σελ. 110.

Ας εξετάσουμε τώρα τη μορφή και το περιεχόμενό του 'ασχολίαστου' αποσπάσματος για να αναδείξουμε ορισμένα δεδομένα, που θα μας επιτρέψουν να το εντάξουμε στη θεματολογία της μιλησιακής παράδοσης. Αναφορικά με τη μορφή του αποσπάσματος διαπιστώνουμε, με την έρευνα που ακολουθεί, ότι όλες σχεδόν οι λέξεις και οι εκφράσεις του, χωρίς να είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικές του λαϊκού λόγου, χρησιμοποιούνται στο καθημερινό λεξιλόγιο λαϊκών χαρακτήρων, οι οποίοι ανήκουν σε λογοτεχνικά είδη που βρίσκονται κοντά στον *sermo cotidianus*¹⁷, δηλ. στο μυθιστόρημα (*Σατυρικό* του Πετρώνιου, *Μεταμορφώσεις* του Απουλήιου), την κωμωδία (Πλάυτος, Τερέντιος¹⁸) τη σάτιρα (Οράτιος, Γιουβενάλης, Μαρτιάλης, Πέρσιος) και τους μύθους (Φαίδρος)¹⁹.

Ειδικά, το επίρρημα *false* απαντά στον Πλάυτο²⁰, τον Τερέντιο²¹, τις *Σάτιρες* του Οράτιου²², τον Φαίδρο²³, τον Πέρσιο²⁴, το *Σατυρικό* του Πετρώνιου²⁵, τον Γιουβενάλη²⁶, και τις *Μεταμορφώσεις* του Απουλήιου²⁷. Επίσης το προ-

17. L. Callebat, *Sermo Cotidianus dans les Metamorphoses d'Apulée*, Caen 1968, σελ. 548 κ. εξ.

18. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα ανάλυση και συστηματοποίηση της περιοχής της ομιλούμενης Λατινικής προσφέρει η Μ. Παπαδημητρίου, *Στοιχεία της ομιλούμενης Λατινικής στον Τερέντιο και η χρήση τους στη διαφοροποίηση του λόγου των χαρακτήρων του*, Ιωάννινα 1998.

19. Βλ. για παράδειγμα, E. Perry, *Babrius and Phadrus*, εισαγωγή, London 1965 (ανατύπ. 1975). Και A. Brenot, *Phèdre*, εισαγωγή, Paris 1961. Παρομοίως E. Chambry, *Ésope Fables*, εισαγωγή, Paris 31967. Ακόμη και F. R. Adrados, "Les collections de Fables à l'époque hellénistiques et Romaine", σελ. 137-195, στο συλλογικό τόμο των O. Reverdin - B. Grange, *La Fable*, Genève 1983.

20. *TLL* Vol. III, 17. 181, Plaut. *Amph.* 392, 18. 182, *Bacch.* 694, 5. 183, *Most.* 923. 60. 184, *Epid.* 239, 9. 185, *Amph.* 933, 64. 185, *Pseud.* 142, 27. 186, *Men.* 1082, 14. 190, *Bacch.* 298. s. v.

21. P. McGlynn, *Lexicon Terentianum*, I, ό.π., AN. 505, H. T. 268, H. 777, 779, s. v.

22. B. Dominicus, *Lexicon Horatianum* I, ό.π., S I 1, 61, s. v.

23. A. Cinquini, *Index Phaedrianus*, ό.π., A 4, 20. I 14, 3. I 17, 6. III 10, 18. IV 7, 18. IV 24, 24, s. v.

24. B. Dominicus, *Auli Persii Flacci Lexicon*, ό.π., IV 12, V 37, III 50. (όχι το *false* αλλά άλλοι τύποι). s. v.

25. J. Segebade, E. Lommatzsch, *Lexicon Petronianum*, ό.π. (όχι το *false* αλλά άλλοι τύποι). 94, 137, fr. 29 v 1, s. v.

26. M. Dubrocard, *Juvenal - Satires*, Index Verborum, ό.π., 1, 67, 2 (6). 1, 98, 4. 6, 604, 5. s. v.

27. W. A. Oldfather - H. V. Canter - B. E. Perry - K. M. Abbot, *Index Apuleianus*, ό.π., *Met.* 11, 18, 6. s. v.

σηγορικό *iudicium* απαντά στον Πλάυτο²⁸, τον Τερέντιο²⁹, τις *Σάτιρες* του Οράτιου³⁰, τον Φαίδρο³¹, το *Σατυρικό* του Πετρώνιου³², τον Γιουβενάλη³³, και τις *Μεταμορφώσεις* του Απουλήιου³⁴. Και η μετοχή *factum* είναι πρόδηλο ότι απαντά πολλές φορές στους προηγούμενους συγγραφείς. Ενδεικτικά αναφέρουμε ορισμένα παραδείγματα στον Πλάυτο³⁵, τον Τερέντιο³⁶, τις *Σάτιρες* του Οράτιου³⁷, τον Φαίδρο³⁸, το *Σατυρικό* του Πετρώνιου³⁹, τον Γιουβενάλη⁴⁰, τον Μαρτιάλη⁴¹ και τις *Μεταμορφώσεις* του Απουλήιου⁴².

Η εικόνα που προβάλλει από την προηγούμενη ανάλυση του λεξιλογίου επιτρέπει ορισμένες επισημάνσεις. Όλες σχεδόν οι λέξεις και οι εκφράσεις του παραθέματος, αν και ανήκουν στο κοινό λατινικό λεξιλόγιο απαντούν και στα προαναφερθέντα, λαϊκής προέλευσης, λογοτεχνικά είδη, προγενέστερης ή ακόμη και μεταγενέστερης του Sisenna χρονικής περιόδου, τα οποία συνδέονται με την γνήσια λαϊκή προφορική παράδοση. Οι παραπάνω συγγραφείς υπηρέτησαν τα ήσσονα αυτά λογοτεχνικά είδη, που είχαν για βασικό τους στόχο να κάνουν τους άλλους να γελάσουν (*risum siue hilaritatem mouere*)⁴³, με το να παρουσιάζουν κοινές, σκαμπρόζικες, αστείες αλλά και τραγικές αρκετές φορές καθημερινές συνήθειες και καταστάσεις των ανθρώπων. Επομένως το

28. *TLL* Vol. VIII, γρ. 4, σελ. 619. Plaut. *Cas.* 375. *Epid.* 707. *factum hercle vero et recte factum* -o. Plaut. *Stich.* 205. s. v.

29. P. McGlynn, *Lexicon Terentianum*, I, ό.π., E. 339, H. T. 12, *nostrum iudicium fecit*. P. 404, 406. s. v.

30. B. Dominicus, *Lexicon Horatianum* I, ό.π., S. II 1, 83; S. I 4, 99; S. I 6, 98; s. v.

31. A. Cinquini, *Index Phaedrianus*, ό.π., III pr. 63. III ep. 27. IV 18, 30. V 5, 2. s. v.

32. J. Segebade, E. Lommatzsch, *Lexicon Petronianum*, ό.π., 14, 2v. 5, *iudicium nihil est nisi publica merces* 14v. *iudicium inter cubicularios actum* 53. *Effugi iudicium* 81. s. v.

33. M. Dubrocard, Juvenal - *Satires*, *Index Verborum*, ό.π., I, 67, 2. s. v.

34. W. A. Oldfather - H. V. Canter - B. E. Perry - K. M. Abbot, *Index Apuleianus*, ό.π., *Met.* 3, 2, 19; 10, 7, 30; 10, 33, 12; 10, 34, 1; 8, 2, 5; 10, 12, 11; 10, 33, 4; 10, 33, 8; s. v.

35. *TLL* Vol. VI, 1-1, Plaut. *Aul.* 503, γρ. 77, σελ. 131. *Asin.* 162, γρ. 19, σελ. 133. s. v.

36. P. McGlynn, *Lexicon Terentianum*, I, ό.π., AN. 236. P. 578, H. 647, AD. 96, AN. 40. H. T. 647, AD. 5, s. v.

37. B. Dominicus, *Lexicon Horatianum* I, ό.π., S. 15, 95; S. II 5, 106; S. I 4, 124; s. v.

38. A. Cinquini, *Index Phaedrianus*, ό.π., I 14, 12. III 10, 8. A 13, 27. s. v.

39. J. Segebade, E. Lommatzsch, *Lexicon Petronianum*, ό.π., 76, 137, 55. s. v.

40. M. Dubrocard, Juvenal - *Satires*, *Index Verborum*, ό.π., 13, 126, 7. s. v.

41. Von E. Siedschlag, *Martial - Konkordanz*, ό.π., 2, 72, 1, 2, 72, 7, 3, 72, 2, 3, 22, 5, 4, 21, 3, 5, 44, 1. s. v.

42. W. A. Oldfather - H. V. Canter - B. E. Perry - K. M. Abbot, *Index Apuleianus*, ό.π., *Met.* 11, 20, 19; *Met.* 3, 14, 6; 7, 20, 8; s. v.

43. Για περισσότερα στοιχεία βλ. Δ. Κ. Ράιου, *Η Μέλισσα και ο Λυκάνθρωπος, Μια αλληγορία της Πολιτικής Σύγκρουσης στα χρόνια του Νέρωνα*, Γιάννενα 2001, σελ. 211 κ. εξ.

απόσπασμα παρουσιάζει σημαντική λεξιλογική αντιστοιχία με τα έργα αυτών των συγγραφέων, που είναι κοντά στη μιλησιακή παράδοση. Επίσης επισημαίνεται η απλοϊκότητα, η αφέλεια και ο καθαρός και λιτός λόγος του αφηγητή. Η παρουσία λέξεων και εκφράσεων του καθημερινού λεξιλογίου - θυμίζει μερικές φορές τη λαϊκή γραφή του Μακρυγιάννη⁴⁴ - που αντικατοπτρίζει περισσότερο την ομιλούμενη, εναρμονίζεται σχεδόν απόλυτα με το λαϊκό χρώμα και πνεύμα της αφήγησης των μιλησιακών ιστοριών.

Αναφορικά με το περιεχόμενο του αποσπάσματος ειπώθηκε από τον τελευταίο σχολιαστή των *Milesiae* του Sisenna, ότι “δεν προσφέρει δυνατότητες σχολιασμού”, αν και στα πλαίσια των υποσημειώσεων της εργασίας του έχουν προταθεί, ως εικασίες βέβαια, δύο ερμηνείες⁴⁵. Σύμφωνα με την πρώτη εικάζεται ότι “το απόσπασμα αναφέρεται στην κακή απόφαση της *matrona* να διώξει τον νέο, όταν επανέκτησε την ανθρωπίνη φύση, επειδή τον προτιμούσε όνο, λόγω του μεγάλου “μεγέθους” του, και με τη δεύτερη ότι “το απόσπασμα θα μπορούσε να βρίσκεται κοντά στο όγδοο απόσπασμα των *Milesiae*, το οποίο, με τη σειρά του, ανήκε σε ένα επεισόδιο στο οποίο ο όνος θα ήταν αυτόπτης μάρτυρας”. Σε λογικό όμως επίπεδο ένας αντικειμενικός αναγνώστης, χωρίς να είναι προϋδασμένος, θα έβλεπε ότι η διατύπωση του αποσπάσματος δε φαίνεται να σχετίζεται με το ερωτικό στοιχείο, αλλά υπαινίσσεται μόνο κάποια πλάνη.

Όπως είναι γνωστό η πλάνη είναι συνηθισμένο μοτίβο των *Milesiae*. Πράγματι διαπιστώνουμε ότι το απόσπασμα των *Milesiae* του Sisenna μολονότι είναι σύντομο και κολοβωμένο, επιτρέπει με την παρουσία του επιρρηματός *false* να δούμε το μοτίβο της πλάνης, του ψεύδους ή της απάτης, κάτι που αποτελεί το κατ’ εξοχήν γνώρισμα αρκετών ιστοριών, που ανήκουν στη μιλησιακή παράδοση⁴⁶. Η παράδοση αυτή πιστεύουμε ότι δεν χαρακτηρίζεται

44. Α. Ν. Παπακώστα (μεταγραφή) *Στρατηγού Μακρυγιάννη Οράματα και Θάματα*, Αθήνα (ΜΙΕΤ) 21985, σελ. 113, 153.

45. Πρβλ. Γ. Ν. Φαρακλό, *ό.π.*, σελ. 120, υποσημ. 66. Επίσης Κ. Kerényi, *Die griechisch-orientalische Romanliteratur in religionsgeschichtlicher Beleuchtung*, Tübingen 1927, σελ. 162 σημ. 38.

46. Βλ. μεταξύ άλλων Α. Svelo, παρουσίαση της μελέτης του Μ. Pacchioni, *La novella milesia in Petronio*, *Vichiana* 8 (1979) σελ. 224-227. C. Moreschini, “Le metamorfosi di Apuleio, ‘la fabula Milesia’ e il romanzo”. *MD25* (1990) σελ. 115-127. L. Pepe, *Sermo Milesius*, Perugia 1987, σελ. 26 κ. εξ., 50 κ. εξ. E. Perry, *The Ancient Romances. A Literary-Historical Account of their Origins*, Berkeley-Los Angeles 1967, σελ. 92 κ. εξ., 187, 252, 362, 373. Aly, “Milesische Novelle”, *RE* 15, 2 (1932), στ. 1580-1581 (αφ. 1). G. L. Schmeling (εκδ.), *The Novel in the Ancient World*, Leiden 1996, σελ. 62, 63, 64, 76, 103, 291, 480, 510, 516. A. Scobie, *Aspects of the Ancient Romance and its Heritage*, Germany 1969, σελ. 33-43. R. Martin, “D’Apulée à Umberto Eco ou Les métamorphoses d’un âne”, *BAGB* 43 (1993) σελ. 177-78. M. C. Werner, “Die Witwe von Ephesus. Petrons Novelle

μόνο από το ερωτικό της περιεχόμενο⁴⁷, αλλά και από την ποικιλία περιεχομένου (*varias fabulas*), τη χαρά και την ευθυμία, το γέλιο και την ιλαρότητα (*hilaritas*)⁴⁸ του μιλησιακού λόγου (*sermo Milesius*), όπως δηλώνονται ρητά από τον Απουλήιο στον πρόλογο των *Μεταμορφώσεων* του⁴⁹.

Την ίδια ακριβώς χαρά και τέρψη δηλώνει αρκετούς αιώνες αργότερα και ο Δον Κιχώτης του Θερβάντες⁵⁰, ο οποίος αναμφισβήτητα γνώριζε για τη μιλησιακή παράδοση, καθώς ευχαριστιόταν κιόλας με τις ποικίλες ανόητες καθημερινές μιλησιακές ιστορίες που διάβαζε, αρκετές από τις οποίες περιελάμβαναν το μοτίβο της πλάνης: "Και καθώς μου φαίνεται αυτό το είδος γραφής φανερώνει ακριβώς τις μιλησιακές ιστορίες, τις αφηγήσεις δηλ. που ξεσκεπάζουν τις ανοησίες της καθημερινότητας με σκοπό να τέρψουν και όχι να διδάξουν, αντίθετα δηλ. από αυτό που έκαναν οι μύθοι που λέγονταν απόλογοι, οι οποίοι ευχαριστούσαν και δίδασκαν συνάμα". Ακόμη και στις μέρες μας ο κόσμος και το πνεύμα των *Γουστόζικων Ιστοριών Του λαού* τις οποίες διηγείται ο Β. Περσειδής⁵¹ απηχούν την ίδια επίσης χαρά και τέρψη που χαρακτηρίζεται από το συγγραφέα ως 'παραμυθία της ψυχής'. Οι ιστορίες αυτές φαίνεται να βρίσκονται πολύ κοντά στις αρχαίες μιλησιακές ιστορίες και μια γρήγορη περιδιάβαση στις ευτράπελες πλανερές υποθέσεις των ηρώων

und die *Milesiaca* des Aristides", ό.π., σελ. 103-105. E. Cizek, "Le roman 'moderne' et les structures du roman antique", *BAGB* 24 (1974) σελ. 421-444. T. Hägg, *Den Antika Romanen*, Ουψάλα 1980 (ελλην. μετάφρ. Τ. Μαστοράκη - Γ. Γιατρομανωλάκη, *Το αρχαίο μυθιστόρημα*, Αθήνα 1992 σελ. 214, 228, 233. M. Parca, "Deux récits milésiens chez Pétrone (*Satyricon*, 85-87 et 111-112)", *RBPh* 59 (1981) σελ. 101. C. Salles, "Assem para et accipe auream fabulam. Quelques remarques sur la littérature populaire et le répertoire des conteurs publics dans le monde romain", *Latomus* 40 (1981), σελ. 7 κ. εξ.

47. Πρβλ. Γ. Ν. Φαρακλό, ό.π., σελ. 259, όπου διαβάζουμε στα συμπεράσματα: "Το περιεχόμενο των έργων της Μιλησιακής παράδοσης ήταν ερωτικό".

48. L. Pepe, "I predicati di base nella *matrona di Efeso* petroniana", στο βιβλίο του ίδιου *Sermo Milesius*, Perugia 1987, σελ. 215 κ. εξ.

49. Χαρακτηριστική η δήλωση του Απουλήιου για τις ποικίλες ιστορίες του: "At ego tibi sermone isto Milesio varias fabulas...": "Αλλά εγώ σ' αυτό που κρατάς θα σου διηγηθώ με μιλησιακό τρόπο ποικίλες αφηγήσεις..." μεταξύ των οποίων αρκετές χαρακτηρίζονται από την απάτη και το δόλο. Πρβλ. G. Bechtle, "The Adultery-Tales in the Ninth Book of Apuleius *Metamorphoses*", *Hermes* 123 (1995) σελ. 106-116.

50. Βλ. J. Cassou - C. Oudin - F. Rosset, *Cervantes, Don Quichotte - Nouvelles exemplaires*, Ligugé 1996, μέρος I, κεφ. 47, σελ. 473: "...Et, selon ce qu'il me semble, ce genre de composition relève des fables que l'on appelle Milésiennes, qui sont des contes ineptes, sans autre prétention que de délecter et non d'enseigner, au contraire de ce que font les *apologues* qui délectent et enseignent tout ensemble...".

51. Β. Περσειδής, *Γουστόζικες Ιστορίες Του λαού*, Αθήνα 1983.

αποκαλύπτει τον αυθορμητισμό που διαθέτουν, την απλότητα και τη ζωντάνια του λαϊκού λόγου, που είναι συνυφασμένος με τη λαϊκή χοντροκομμένη αισθητική, η οποία εκφράζεται με την ειλικρινή ωμότητα του λεξιλογίου.

Σ' αυτή την ερμηνευτική κατεύθυνση αυτοδικαίως εντάσσονται μιλησιακές ιστορίες από διαφορετικά λογοτεχνικά είδη, στις οποίες παρατηρείται το ίδιο θεματικό μοτίβο της πλάνης και της εξαπάτησης. Μπορούμε να αναφέρουμε παραδείγματα ιστοριών ξεκινώντας με τα έπη του Ομήρου στα οποία, όπως είναι γνωστό⁵², υπάρχουν τα σπέρματα όλων των μελλοντικών λογοτεχνικών ειδών (λυρική ποίηση, δράμα, ιστοριογραφία, επιστήμη, φιλοσοφία, τραγωδία, κωμωδία, μύθος, νουβέλα, μυθιστόρημα, επιστολογραφία κλπ.). Παρόλο που δεν περιμένουμε βέβαια να συναντήσουμε εδώ ατόφιες μιλησιακές ιστορίες μπορούμε να υποθέσουμε βάσιμα ότι χάρη σε ορισμένες αφηγήσεις, όπως στις παρακάτω, ανιχνεύουμε τουλάχιστον ορισμένα μοτίβα και κάποια ίχνη, σπέρματα μιας μεγάλης λογοτεχνικής και μυθολογικής παρακαταθήκης, που αφορούν το περιεχόμενο⁵³ των ιστοριών και που τα συναντάμε αργότερα σε καθαρές νουβέλες ή μιλησιακές ιστορίες. Πράγματι το περιεχόμενο του αποσπάσματος των *Milesiae* του Sisenna, που σχολιάζουμε και που εμφανίζει στοιχεία πλάνης και εξαπάτησης ανιχνεύεται αρχικά στις "ιστορίες" που περιλαμβάνονται στα Ομηρικά έπη και έχουν παρόμοια χαρακτηριστικά, όπως την αφήγηση της εξαπάτησης της Ήρας (*Ιλιάδα*, XIX, 90-133), της εκδίκησης του Ήφαιστου (*Οδύσσεια*, VIII, 266-369) και της επινόησης του Οδυσσέα (*Οδύσσεια*, XIV, 468-502): η τελευταία μας οδηγεί στον αισώπειο μύθο *Κλέπτης και Πανδοχεύς*⁵⁴, όπου ένας κλέφτης εξαπατά τον

52. Βλ. μεταξύ άλλων T. Hägg, *Den Antika Romanen*, Ουψάλα 1980 (ελλην. μετάφρ. Τ. Μαστοράκη, Γ. Γιατρομανωλάκη, *Το αρχαίο μυθιστόρημα*, Αθήνα 1992, από την αγγλική έκδοση 1983, με όλες τις διορθώσεις και τις προσθήκες της αναθεωρημένης γερμανικής έκδοσης του 1987) σελ. 142, όπου διαβάζουμε ότι: "όλα τα λογοτεχνικά είδη έχουν ομηρικά θεμέλια και τρέφονται με ψίχουλα από το μεγάλο δείπνο του Ομήρου". Βλ. επίσης P. Grimal, *Romans grecs et latins* (εισαγωγή, σχόλια, μετάφραση), Paris 1958 (ανατ. 1980), σελ. IIX κ. εξ.

53. Βλ. για περισσότερα στοιχεία στο βιβλίο του Q. Cataudella, *La novella greca*, Napoli 1957, ο οποίος μελέτησε, επεσήμανε και ανέλυσε τις παραπάνω ιστορίες στο κεφάλαιο "Η νουβέλα και το έπος", σελ. 17-38 και ανέφερε ότι ανακάλυψε στον Όμηρο τα πρώτα δείγματα ανθρώπινης νουβέλας αστειού χαρακτήρα όπως επίσης και της ερωτικής νουβέλας, είτε ρεαλιστικού ή "Βοκακικού" τύπου, είτε αυστηρού, τραγικού.

54. Αίσωπ., *Μύθ.* 301 (έκδ. A. Hausrath - H. Hunger = 196 έκδ. Halm). Βλ. και B. E. Perry, *Babrius and Phaedrus, ... together with an Historical Introduction and a Comprehensive Survey of Greek and Latin Fables in the Aesopic Tradition*, Λονδίνο 1965, σελ. 500-501 (αριθμ. 419). "Κλέπτης κατέλυσεν ἔν τινι πανδοχείῳ. Διέμενεν δέ ἐκεῖ ἡμέρας τινὰς προσδοκῶν κλέψαι τι. ὡς

πανδοχεία με σκοπό την κλοπή του *ώραίου και καινού χιτώνα*, τον οποίο φορούσε.

Στο ίδιο πνεύμα με βασικό θέμα την πλάνη, το δόλο και την εξαπάτηση με σκοπό την τέρψη και την ευχαρίστηση του αναγνώστη-ακροατή γράφεται η πασίγνωστη μιλησιακή ιστορία από τις *Μεταμορφώσεις* του Απουλήμιου με “τον εραστή στο βαρέλι”⁵⁵, το υλικό της οποίας εισρέει αυτούσιο στο *Δεκαήμερο* του Βοκάκιου⁵⁶ και σε έργα άλλων μεταγενέστερων συγγραφέων της μιλησιακής παράδοσης. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την έρευνα που έγινε πάνω στις μιλησιακές ιστορίες και την μιλησιακή παράδοση μας επιτρέπει να προσθέσουμε ότι παρόμοιες μιλησιακές ιστορίες απαντούν στο λογοτεχνικό έργο διακεκριμένων συγγραφέων ως τις μέρες μας, όπως για παράδειγμα στο *Επταήμερο* της Μαργαρίτας της Ναβάρρας και στο έργο *Η Ζωή Εν Τάφω* του Μυριβήλη, όπου ο συγγραφέας περιγράφοντας τους “Ασκητάδες της Λαγνείας” γράφει την καθαρή μιλησιακή ιστορία του Μπίλιου⁵⁷.

δέ οὐκ ἠδύνατο τοῦτο ποιῆσαι, μᾶ τῶν ἡμερῶν ἰδῶν τον πανδοχεία ἐνδυθέντα χιτῶνα ὠραῖον καὶ καινόν – ἦν γὰρ ἑορτή – καὶ καθεζόμενον πρὸ τῆς πύλης τοῦ πανδοχείου καὶ οὐδένα ἄλλον τυχόντα ἐκεῖ, ἐπελθὼν καὶ ὁ κλέπτης ἐκάθισεν πλησίον τοῦ πανδοχεῶς καὶ ἤρξατο διηγείσθαι μετ’ αὐτοῦ. Καὶ διηγούμενοι ὤραν ἱκανὴν ἐχασμήσατο ὁ κλέπτης καὶ ὁμοῦ μετὰ τὸ χασμάσθαι ὤρῳατο ὡσπερ λύκος. Ὁ δε πανδοχεὺς φησι πρὸς αὐτόν: “τί οὕτως ποιεῖς; καὶ ὁ κλέπτης ἀπεκρίθη· νῦν ἀναγγελῶ σοι· ἀλλὰ δέομαί σου, ἵνα φυλάξῃς τὰ ἱμάτιά μου· ἐνταῦθα γὰρ καταλείψω. Ἐγώ, κύριέ μου οὐκ οἶδα, πόθεν μοι ἐτέρχεται τὸ χασμάσθαι οὕτως, ἢ διὰ τὰς ἁμαρτίας μου ἢ διὰ ποῖαν αἰτίαν, οὐ γινώσκω -, ὅταν οὖν χασμηθῶ τρεῖς βολάς, γίνομαι λύκος ἐσθίων ἀνθρώπους. “καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐχασμήσατο ἐκ δευτέρου καὶ πάλιν ὤρῳατο καθάπερ καὶ τὸ πρῶτον. Ἀκούσας οὖν ταῦτα ὁ πανδοχεὺς καὶ πιστεύσας τοῦ κλέπτου ἐφοβήθη καὶ ἀναστάς ἤβουλετο φυγεῖν. Ὁ δε κλέπτης δραξάμενος αὐτόν τοῦ χιτῶνος παρεκάλει αὐτόν λέγων· “ἀνάμεινον, κύριέ μου, καὶ λαβέ τὰ ἱμάτιά μου, ἵνα μὴ ἀπολέσω αὐτά. “καὶ παρακαλῶν αὐτόν ἀνοιξας τὸ στόμα ἤρξατο χασμάσθαι ἐκ τρίτου. Ὁ δὲ πανδοχεὺς φοβηθεὶς, μήπως φάγη αὐτόν, κατέλιπεν τὸν ἑαυτοῦ χιτῶνα καὶ εἰσελθὼν δρομαίως εἰς τὸ πανδοχεῖον κατησφάλισατο εἰς τὸ ἐνδότερον. Καὶ ὁ κλέπτης λαβὼν τον χιτῶνα ἀπῆλθεν. Οὕτω πανθάνουσιν οἱ τὰ μὴ ἀληθῆ πιστεύοντες”. Το κείμενο κατά την αρχαιότητα διαβάστηκε πολύ και είχε μεγάλη απήχηση στα λαϊκά στρώματα. Πρβλ. ενδεικτικά Ι. Π. Σταμουλάκη, Ε. Δ Μακρυγιάννη (Μετάφραση) *Η Περριανή Παραλλαγή της Μυθιστορίας του Αισώπου*, Αθήνα 1999, εισαγωγικό σημείωμα, σελ. 13.

55. Βλ. Α. Αἰβαλιώτη, *Απουλήμιος, Ο χρυσός γάδαρος ή οι Μεταμορφώσεις* (εισαγωγή-μετάφραση), Αθήνα 1982 (η μετάφραση αποτελεί ανατύπ. από την έκδ. “Γραμμάτων” Αλεξάνδρειας, 1927), Βιβλίο ix, κεφ.: 5-7, σελ. 207-209.

56. Βλ. για παράδειγμα Ε. Rohde, *Der Griechische Roman und seine vorläufer*, ό.π., σελ. 578 κ. εξ., όπου ο συγγραφέας αναφέρει ότι “οι μιλησιακές ιστορίες περιέμεναν τη γραφίδα ενός προικισμένου συγγραφέα για να αναχθούν στο επίπεδο της καθαρής λογοτεχνίας, όπως έγινε τον 13ο αι. με το *Δεκαήμερο* του Βοκάκιου”.

57. Βλ. Σ. Μυριβήλη, *Η Ζωή Εν Τάφω*, Αθήνα ³⁴1991, σελ. 110-118.

Επίσης με το ίδιο θέμα γράφεται μια επιστολή⁵⁸ από τον επίσκοπο του Clermond-Ferrand, Sidonius Apollinaris προς τον επίσκοπο της Μασσαλίας Graecus κατά τον 5ο αι. μ. Χ. η οποία εξιστορεί ένα πραγματικό περιστατικό, ερωτικό εξωτερικά αλλά γεμάτο πλάνη και εξαπάτηση, συνοδευόμενο μάλιστα και από το χαρακτηρισμό *fabula Milesia vel Atticae* (μιλησιακή ή της Αττικής).

Αρκετοί ερευνητές συνέδεσαν τη λέξη *Attica* ως αναφορά στη Νέα Κωμωδία. Θυμίζουμε ότι επιπλέον και σε αυτόν τον χώρο υπήρχαν αρκετές ιστορίες δόλου και εξαπάτησης, γιατί ποιος δε θυμάται τα πολυάριθμα τεχνάσματα των ερωτευμένων ηρώων της Κωμωδίας, που με τη βοήθεια των πιστών δούλων τους εξαπατούν τους γερο-φιλάργυρους (που είναι συχνά οι γονείς τους), για να τους αρπάξουν την περιουσία, όπως παρατηρούμε π.χ. στην κωμωδία του Πλαύτου *Mostellaria*⁵⁹ (*Η κωμωδία του φαντάσματος ή Το στοιχειωμένο σπίτι*), ή στην κωμωδία *Casina* που επιβιώνει με αμέτρητες παραλλαγές τόσο στο μεσαίωνα (*Fabliaux, Décaméron* viii, 4 και iii, 9) όσο και στην περίοδο της Αναγέννησης (*Marguerite de Navarre, Hept.* i, 8)⁶⁰ αλλά και στη σύγχρονη λογοτεχνία και λαογραφία.

Πολύ εύστοχα η προηγούμενη έρευνα⁶¹ χρησιμοποίησε την μαρτυρία του Sidonius Apollinaris για την αρχαία ερωτική νουβέλα στη μιλησιακή παράδοση, την αξιολόγησε για πρώτη φορά στο σύνολο των δεδομένων και διαπίστωσε ότι ο δόλος και η πονηριά του πρωταγωνιστή που ξελόγιασε την κοπέλα είναι στοιχεία μιλησιακά. Επίσης ορθά συνδέθηκε αυτό το σημείο με τη μαρτυρία του Αρριανού⁶² σύμφωνα με την οποία πληροφορούμαστε ότι ο Αρριστείδης ο Μιλήσιος, συγγραφέας των μιλησιακών, ξεγελούσε τις γυναί-

58. *Epist.* VII 2, 1-9. πρόκειται για την ιστορία “ενός νέου που προσποιείται τον ερωτευμένο σε μια πλούσια, άσημη παρθένα, την οποία όμως εγκαταλείπει στη συνέχεια και για να μη επιστρέψει την προίκα φλερτάρει την πεθερά”.

59. Βλ. Πλαύτου *Μέναιχμοι: Mostellaria*, όπου ο Φιλολάχης βρέθηκε, μαζί με τη μεθυσμένη παρέα του σε εξαιρετικά δύσκολη θέση, όταν ξαφνικά επέστρεψε ο πατέρας του από ένα ταξίδι, στη διάρκεια του οποίου αυτός διασκεδάζει άσωτα και δανείζεται πολλά χρήματα. Τότε ο Τρανίων, πιστός του δούλος επιστρατεύει όλη του την πανουργία και εφευρίσκει διάφορα τεχνάσματα την μια για να αποτρέψει τον πατέρα να μπει μέσα στο σπίτι, λέγοντάς του ότι εκεί συχνάζει τώρα το φάντασμα (*mostellum*) κάποιου δολοφονημένου, και την άλλη για να αποφύγει την εξόφληση που γύρευε ξαφνικά ο τοκογλύφος.

60. Βλ. μεταξύ άλλων S. Trenkner, *The Greek Nonella in the Classical Period*, σελ. 135-138. G. Mathieu-Castellani, *La conversation conteuse. Les nouvelles de Marguerite de Navarre*, Paris 1992, σελ. 169 κ. εξ.

61. Πρβλ. Γ. Ν. Φαρακλό, *ό.π.*, σελ. 49, 105, 242-245, όπου σχολιάζεται εκτενώς η αφήγηση με πλήρη στοιχεία και πλούσια βιβλιογραφία.

62. Αρριανού *Ἐπικλήτου Διατριβαί* IV 9, 5-7 (SchenkI).

κες για να τις διαφθείρει: “Ἀριστείδην ἀναγινώσκεις τὸν πλείστας διαφθεῖραι καὶ ἀναπεῖσαι δυνάμενον...”.

Θα θέλαμε επίσης να επισύρουμε την προσοχή σε μια άλλη ενδιαφέρουσα ιστορία, την οποία η προηγούμενη έρευνα είχε αργότερα χαρακτηρίσει μιλησιακή, γιατί είναι μια ευτράπελη αφήγηση λαϊκής προέλευσης με ήρωες ανθρώπους του λαού και αφηγητή κάποιον που έζησε ο ίδιος την ιστορία. Πρόκειται για τη δέκατη επιστολή του Ψ.-Αισχίνη⁶³ που περιέχει το πικάντικο ερωτικό στοιχείο σε συνδυασμό με το θεματικό μοτίβο της πλάνης και της εξαπάτησης του μωρού και ανόητου αντικειμένου, με την πλαστή επίδειξη της θεϊκής ιδιότητας, που η προηγούμενη έρευνα περιέλαβε στη θεματική των μιλησιακών ιστοριών. Εδώ οι φιγούρες του αθώου κοριτσιού, της παραμάνας και του ξεδιάντροπου εραστή είναι το ίδιο σίγουρες όπως το ανάλογο τρίο της συζύγου που απατάει τον άντρα της, της καλής υπηρέτριας και του στρατιώτη στην μιλησιακή ιστορία της “Χήρας από την Έφεσο”⁶⁴, που ο λατίνος μυθιστοριογράφος Πετρώνιος εγκιβώτισε⁶⁵ στο *Σατυρικό* του. Υπογραμμίζουμε επίσης ότι το ίδιο μοτίβο της πλάνης και της εξαπάτησης ανιχνεύεται στην αφήγηση με κάποιο μοιχό που έκανε τους άλλους να πιστέψουν πως είναι ληστής, στο δεύτερο βιβλίο του Αρισταίνετου⁶⁶ και τις διάφορες αφηγήσεις από τον Φαίδρο και το Βάβριο και τους γαλλικούς μεσαιωνικούς “μύθους” (*fabliaux*)⁶⁷.

Είναι προφανές από τις παραπάνω διασαφηνίσεις ότι οι μικρές ιστορίες πλάνης και εξαπάτησης, που διασκέδαζαν τους αναγνώστες-ακροατές, με

63. Βλ. Dregup, E., *Aeschinis Quae feruntur Epistolae*, Lipsiae 1994, σελ. 63-65. Martin, V. - Budé, G., de, *Eschine, Discours, Tome II, Contre Ctésiphon, Lettres*, Paris 1962.

64. *Sat.* 110, 8-113. Από την ιδιαίτερα πλούσια βιβλιογραφία αυτού του θέματος παραπέμπουμε ενδεικτικά στις μελέτες των O. Pecere, *Petronio, La novella della Matriona di Efeso*, Padova 1975, σελ. 128 κ. εξ., D.-M. McGlathery, “Petronius tale of the Widow of Ephesus and Bakhtin’s Material Bodily Lower Sratum”, *Arethusa* 31 (1998) σελ. 313-336. M. Dacier, “Examen de l’histoire de la Matrone d’Ephèse et des différentes imitations qu’elle a produites” *MLARIBL* 41 (1780) σελ. 523-545. G. Huber, *Das Motiv der Witwe von Ephesus in lateinischen Texten der Antike und des Mittelalters*, Tübingen 1990.

65. G. N. Sandy, “Petronius and the Tradition of the Interpolated Narrative”, *TAPhA* 101 (1970).

66. J.-R. Vieillefond, *Aristénète. Lettres d’Amour*. Paris 1992, II 22: “αφήγηση με ένα μοιχό που έκανε τους άλλους να πιστέψουν πως είναι ένας ληστής”. Η ιστορία αναφέρεται σε μια γυναίκα και στον εραστή της, οι οποίοι απολάμβαναν τον έρωτά τους, στο σπίτι της γυναίκας. Ξαφνικά ακούγεται χτύπημα στην πόρτα και η φωνή του συζύγου που επέστρεψε και την καλεί να του ανοίξει την πόρτα. Η γυναίκα κατέστρωσε ένα σχέδιο, το οποίο έδωσε τη δυνατότητα στον εραστή της να φύγει ανενόχλητος την επομένη, εξαπατώντας βεβαίως με αυτόν τον τρόπο τον σύζυγό της”.

67. R. Martin - J. Gaillard, *Les genres littéraires à Rome, ό.π.*, σελ. 81.

τον αυθορμητισμό, τη λαϊκή χοντροκομμένη αισθητική, την ειλικρινή ωμότητα του λεξιλογίου, το ρεαλισμό⁶⁸ και την αμεσότητα της αφήγησης, την απλότητα και τη ζωντάνια του λαϊκού τους λόγου, αποτελούν έναν *locum communem* της μιλησιακής παράδοσης. Πράγματι το μοτίβο της πλάνης και της εξαπάτησης στα παραδείγματα που αναφέρθηκαν παραλληλίζεται με αυτό που εκφράζεται στο 'ασχολίαστο' απόσπασμα των *Milesiae* του Sisenna, το οποίο εντάσσεται έτσι στο χώρο της αρχαίας μιλησιακής παράδοσης, που έχει μεγάλο εύρος⁶⁹ και μόνο αποσπασματικά και σε αδρές γραμμές μπορεί να καλυφτεί.

Είναι εμφανές ότι το μοτίβο της πλάνης είναι ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της μιλησιακής παράδοσης το οποίο παραπέμπει στη λαϊκή καταγωγή της και στους λαϊκούς αφηγητές, που διασκεδάζαν την ομήγυρη στα συμπόσια τις μακρινές χειμωνιάτικες νύχτες⁷⁰ γύρω από το λιγοστό φως μιας αρχέγονης τραπεζαρίας, ή στα συνεχή ταξίδια⁷¹ τις ατέλειωτες ώρες της απέραντης θάλασσας. Υπογραμμίζουμε επίσης ότι το ίδιο μοτίβο της πλάνης και της εξαπάτησης παραπέμπει και στην αισθητική και στον μοναδικό ρεα-

68. E. Auerbach, *Mimesis, The Representation of Reality in Western literature* (μετάφρ. από τη γερμανική έκδοση, Βέρνη 1946: W. R. Trask), Princeton, New Jersey, 1968 (ανατ. 1974).

69. Για παράδειγμα παραθέτουμε τους τίτλους ορισμένων μελετών για το συγκεκριμένο θέμα, καθώς ο πλήρης κατάλογος θα ήταν πολύ εκτενής: E. Rohde, "Zum griechischen Roman", *RhM* 48 (1893) σελ. 129-130. A. Hausrath, "Die Ionische Novellistik", *NJA* 33 (1914) σελ. 443 κ. εξ. O. Weinreich, *Fabel, Aretalogie, Novelle, Beiträge zu Phädrus, Petron, Martial und Apuleius*, Heidelberg 1931. S. J. Harrison, "The speaking book: The Prologue to Apuleius *Metamorphoses*", *CQn.* s. 40 (1990a) σελ. 509. N. Fick, "La magie dans les *Métamorphoses* d'Apulée", *REL* 63 (1985) σελ. 135 κ. εξ. P. Grimal, "Le calame égyptien d'Apulée", στο βιβλίο του ίδιου *Rome: La littérature et l'histoire*, préface de Ch. Pietri, I. Ρώμη 1986, σελ. 7-17 (= *REA* 73, 1971, σελ. 343 κ. εξ.). Βλ. ακόμη Robertson - P. Vallette, *Apulée. Les Metamorphoses*, I, Paris 1956, εισαγωγή σελ. xxiii. W. Hansen, *Phlegon of Tralles', Book of Marvels*, London 1996, σελ. 21 κ. εξ. P. G. Walsh, *The Roman Novel. The Satyricon of Petronius and the Metamorphoses of Apuleius*, Cambridge 1970 (ελλην. μετάφρ. Κ. Παναγιωτάκη - Σ. Παναγιωτάκη *Η Ρωμαϊκή Μυθιστορία Τα Σατυρικά του Πετρώνιου και οι Μεταμορφώσεις του Απουλήιου*, Αθήνα 2000), σελ. 197.

70. Βλ. λ. χ. Α. Κυπριανού, "Προτροπή εις σύνταξιν ιδιωτικών της νέας ελληνικής γλώσσας", Φιλίστωρ, Ιανουάριος τόμ 3, τεύχ. 1 1862 σελ. 6. "Αλλά δεν ακούσι μόνον οι καθ' εκάστην λέξεις· είναι χρεία να συναχθώσι και φράσεις από του στόματος των γραιών, όσαι διηγούνται τον χειμώνα νυκτευρεύουσαι παλαιάς ιστορίας (...) Το ελληνικόν έθνος, όπερ υπέρ πάσαν άλλην φυλήν ανθρώπων ηγάπησε τους μύθους και απ' αυτών έζη και ετρέφετο, διέσωσε και εν ταις δυστυχίαις το φιλόμυθον και ποτέ δεν έπαυσε να επινοεί και πλάττει μύθους, ή να διασκευάζει τους παλαιούς", σελ. 6.

71. Πρβλ. Δ. Λουκάτο, "Narrateurs d'équipage sur les bateaux helléniques", *Fabula* 22 (1981) σελ. 90 - 95. A. Scobie, "Storytellers, Storytelling and the Novel in Graeco-Roman Antiquity", *RhM* 122 (1979) σελ. 229-259.

λισμό των *Milesiae*. Και αυτό γιατί από τη μια μεριά διαθέτουμε μια έντεχνη και υψηλή λογοτεχνική παράδοση⁷², η οποία εντάσσει με έναν τρόπο καθαρά λογοτεχνικό τα πιο ετερόκλιτα και πιο προκλητικά κάποτε θέματα στο χώρο μιας υψηλής παραγωγής με τη βοήθεια μεγάλων ποιητών και πεζογράφων, που διαθέτουν μοναδικό ταλέντο, λεπτό γούστο και μια ιδιαίτερα βαθιά ρητορική και αισθητική παιδεία και από την άλλη έχουμε τα αυθόρμητα, τραχειά και ακατέργαστα προϊόντα μιας λαϊκής ψυχής, που ερωτεύεται, φοβάται, σκαρώνει πονηρά τεχνάσματα, για να ικανοποιήσει κάθε είδους επιθυμία της, αλλά δε διαθέτει καμιά αισθητική καλλιέργεια και ούτε νιώθει την ανάγκη να ντύσει αυτά που χαιρέται με ένα πέπλο αξιοπρέπειας.

Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι οι επισημάνσεις από το υλικό της γλωσσικής ανάλυσης και από το περιεχόμενο του αποσπάσματος των *Milesiae* του Sisenna στο Χαρίσιο αναδεικνύουν τον ξεχωριστό μιλησιακό χαρακτήρα του παραθέματος, το οποίο, αν και αποτελείται από τρεις μόνο λέξεις, απηχεί το βασικό μιλησιακό μοτίβο της πλάνης, του δόλου και της εξαπάτησης· μοτίβο που δεν αποκαλύπτει μόνο την προφορική παράδοση που κρύβεται πίσω από τις μιλησιακές ιστορίες, αλλά *mutatis mutandis* ανοίγει παράθυρα και σε νεότερες επιβιώσεις, καθώς κάθε λαϊκή παράδοση δεν σβήνει ποτέ εντελώς, αλλά μετασχηματίζεται και επιβιώνει με διαφορετικά, όμως αναγνωρίσιμα πρόσωπα, καθώς μεταδίδεται από γενιά σε γενιά, από στόμα σε στόμα μέσω των λαϊκών αφηγητών, όπως συμβαίνει και με τον παραδοσιακό *καραγκιόζη*, τον εκπρόσωπο της λαϊκής θυμοσοφίας, του αρχαίου και του σύγχρονου ελληνισμού, τον “ελληνικό ... *Καραγκιόζη*”, όπως ειπώθηκε, “που δεν είναι τίποτ’ άλλο παρά ένα ‘παλίμψηστον’ που, όσο ξύνεις την αρχική του επιφάνεια, τόσο ανακαλύπτεις από κάτω μια άλλη επιφάνεια, που κι αυτή με τη σειρά της κρύβει μια άλλη και ούτω καθεξής, μέχρι την καρδιά του ξύλου!”⁷³ Κι αυτή η “καρδιά του ξύλου” μπορεί να πηγαίνει τόσο βαθιά στο χρόνο, όσο και οι ρίζες της λαϊκής μιλησιακής παράδοσης.

Μήπως θα πρέπει επομένως η έρευνα να αναθεωρήσει τις παλαιότερες απόψεις της αναφορικά με την ‘αδυναμία’ σχολιασμού του αποσπάσματος των *Milesiae* του Sisenna και να το συμπεριλάβει στα σχολιασμένα αποσπάσματα του λογοτεχνικού αυτού έργου, διευρύνοντας και εμπλουτίζοντας κατ’ αυτόν τον τρόπο το περιεχόμενο και τη θεματολογία της μιλησιακής παράδοσης; Η θετική απάντηση στο ερώτημα είναι απολύτως εφικτή.

72. Βλ. λ. χ. R. Démoris, *Le Roman à la première personne. Du Classicisme aux Lumières*, Genève 22002, σελ. 14 κ.εξ.

73. Βλ. Κ. Σ. Τσίπρη, *Ο ήχος του Καραγκιόζη*, Αθήνα 2001, σελ. 22. G. Genette, *Palimpsestes. La littérature au second degré*. Paris 1982.

Βιβλιογραφία

- Adrados, F. R., "Les collections de Fables à l'époque hellénistiques et Romaine", σελ. 137-195, στο συλλογικό τόμο των O. Reverdin - B. Grange, *La Fable*, Genève 1983.
- Αλεξιάδης, Μ. (επιμέλεια στο συλλογικό τιμητικό αφιέρωμα για τον καθηγητή Μ. Γ. Μερακλή), *Θητεία*, Αθήνα 2002.
- Aly, "Milesische Novelle", *RE* 15, 2 (1932), στ. 1580-1581 (αφ. 1).
- Anderson, Gr., *Ancient Fiction*, New Jersey 1984.
- Auerbach, E., *Mimesis, The Representation of Reality in Western literature* (W. R. Trask, αγγλ. μετάφρ. από την γερμαν. έκδ. Βέρνη 1946), Princeton, New Jersey, 1968 (ανατ. 1974).
- Barwick, C., *Flavii Sosipatri Charisii, Artis Grammaticae* (με διορθώσεις του F. Kühnert), Lipsiae 1964.
- Brenot, A., *Phèdre*, Paris 1961.
- Callebat, L., "Structures narratives et modes de représentation dans le *Satyricon* de Pétrone", *REL* 52 (1974) σελ. 283-284.
- _____, *Sermo Cotidianus dans les Métamorphoses d'Apulée*, Caen, 1968.
- Cazauran, N., Marguerite de Navarre L' *Heptaméron* des nouvelles, Paris 2000.
- Cataudella, Q., *La novella greca*, Napoli 1957.
- Chambry, E., *Ésope Fables*, Paris 1967.
- Cizek, E., "Le roman 'moderne' et les structures du roman antique", *BAGB* 24 (1974) σελ. 421-444.
- Dacier, M., "Examen de l'histoire de la Matrone d'Ephèse et des différentes imitations qu'elle a produites" *MLARIBL* 41 (1780) σελ. 523-545.
- Φαρακλός, Γ. Ν., *Αρχαίες Μιλησιακές Ιστορίες*, Διδακτ. Διατρ. Ιωάννινα 2003.
- Fick, N., "La magie dans les Métamorphoses d'Apulée", *REL* 63 (1985) σελ. 132-47.
- Frassinetti, P., "Sisenna e la guerra sociale", *Athenaeum* 50 (1972) σελ. 78-113.
- Fusillo, M., *Il Romanzo greco. Polifonia ed Eros*, Venezia 1989 (γαλ. μετάφρ. M. Abrioux, *Naissance du roman*, Évreux 1991).
- Genette, G., *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Paris 1982.
- Grimal, P., *Romans grecs et latins* (εισαγωγή, σχόλια, μετάφραση), Paris 1958.
- Grisebach, E., *Die treulose Witwe. Eine chinesische Novelle und ihre Wanderung durch die Weltliteratur*, Wien 1873.
- Gual, G. C., *Los origenes de la novela*, Madrid 1972.
- Hägg, T., *Den Antika Romanen*, Ουψάλα 1980 (ελλην. μετάφρ. Τ. Μαστορά-

- κη, Γ. Γιατρομανωλάκη, *Το αρχαίο μυθιστόρημα*, Αθήνα 1992, από την αγγλ. έκδ. 1983, με όλες τις διορθώσεις και τις προσθήκες της αναθεωρημένης γερμαν. έκδ. του 1987).
- Hansen, W., *Phlegon of Tralles', Book of Marvels*, London 1996.
- _____, *Anthology of ancient Greek popular literatur*, Bloomington, 1998.
- Harrison, S. J., "The speaking book: The Prologue to Apuleius *Metamorphoses*", *CQ* n. s. 40 (1990a) σελ. 507-13.
- Hausrath, A., "Die Ionische Novellistik", *NJA* 33 (1914) σελ. 441-461.
- Herrmann, L., "Lucius de Patras et les trois romans de l' Ane", *AC* 41 (1972) σελ. 573-599.
- _____, "La Matrone d'Éphèse dans Pétrone et dans Phèdre", *BAGB* 14 (1927) σελ. 20-57.
- Holzberg, N., *The Ancient Novel. An Introduction* (μετάφρ. από τη γερμαν. έκδ., Μόναχο - Ζυρίχη 1986, με βελτιώσεις και νεότερη βιβλιογραφική ενημέρωση), Λονδίνο - Νέα Υόρκη 1995.
- Huber, G., *Das Motiv der Witwe von Ephesus in lateinischen Texten der Antike und des Mittelalters*, Tübingen 1990.
- Jahn, O., "Aristides", *RhMN*. F. 9 1854 (ανατ. 1971) σελ. 628-629.
- Lambin, G., "Sur les origines du roman grec", *AC* 68 Bruxelles (1999), σελ. 61.
- Lefèvre, E., *Studien zur Struktur der "Milesischen" Novelle bei Petron und Apuleius*, *AWLM*, 1977, 5, Stuttgart 1997.
- Loicq-Berger, M.-P., "Pour une Lecture des Romans Grecs", *Études Classiques* 48 σελ. (1980) 23-42.
- Λουκάτος, Δ. Σ., *Νεοελληνικοί Παροιμιόμυθοι*, εισαγωγή, Αθήνα 1978.
- Lucas, H., "Zu den Milesiaka des Aristeides", *Philologus* 51 (1907), σελ. 15-36.
- Madrus, J. C., *Le livre des Mille et une Nuits*, I, II, Paris ¹¹2002, ⁹2002.
- Martin, R. - Gaillard, J., *Les genres littéraires à Rome*, Paris 1981.
- Martin, R., "D'Apulée à Umberto Eco ou Les métamorphoses d'un âne", *BAGB* 43 (1993) σελ. 177-78.
- Mathieu-Castellani, G., *La conversation conteuse. Les nouvelles de Marguerite de Navarre*, Paris 1992.
- Μέγας, Γ. Α., "Οι Αισώπειοι μύθοι και η προφορική παράδοσις", *Λαογραφία*, 18 (1959) σελ. 469-489.
- Μερακλής, Μ. Γ., *Ευτράπελες διηγήσεις, Το κοινωνικό τους περιεχόμενο*, Αθήνα 1980.
- Michaut, G., *Histoire de la comédie romaine: Plaute*, II, Paris 1920.
- Μιχαήλ, Κ. (φιλολογικό ψευδώνυμο του Μιχ. Μερακλή), *Πετρωνίου Σατυρικών* (μετάφρ.), Αθήνα "Κείμενα" 1970· Αθήνα, "Γνώση" ²1981.
- Mommsen, Th., *Histoire Romaine*, Paris, 1985.

- Moreschini, C., "Le metamorfosi di Apuleio, 'la fabula Miliesia' e il romanzo", *MD* 25 (1990) σελ. 115-127.
- Μυριβήλης, Σ., *Η Ζωή Εν Τάφω*, Αθήνα 341991.
- Niese, "L. Cornelius Sisenna", *RE* 4 (1900) στ. 1512-1513.
- Pacchiani, M., *La novella milesia in Petronio, Vichiana* 8 (1979) σελ. 224-227.
- Παπαδημητρίου, Μ., *Στοιχεία της ομιλούμενης Λατινικής στον Τερέντιο και η χρήση τους στη διαφοροποίηση του λόγου των χαρακτήρων του*, Ιωάννινα 1998.
- Parca, M., "Deux récits milésiens chez Pétrone (Satyricon, 85-87 et 111-112)", *RPh* 59 (1981) σελ. 91-106.
- Pepe, L., *Sermo Milesius*, Perugia 1987.
- _____, "Lucio di Patrae o Aristide-Sisenna?", *GIF* (1963) σελ. 111- 142.
- Περσείδης, Β., *Γουστόζικες Ιστορίες Του λαού*, Αθήνα 1978.
- Perry, E., *Babrius and Phadrus*, London 1965 (ανατ. 1975).
- _____, *The Ancient Romances. A Literary-Historical Account of their Origins*, Berkeley-Los Angeles 1967.
- Προπ, Β. Γ., *Μορφολογία του παραμυθιού* (ελλην. μετάφρ. της Α. Παρίση), Αθήνα 1991.
- Ράιος, Δ. Κ., *Η Μέλισσα και ο Λυκάνθρωπος*, Ιωάννινα 2001.
- Rawson, E., "Cornelius Sisenna and the Early First Century B. C.", *CQ* 29 (1979) σελ. 327-346.
- Rohde, E., "Über griechische Novellendichtung und ihren Zusammenhang mit dem Orient", στο βιβλίο του ίδιου *Der Griechische Roman und seine vorläufer*, Anhang, σελ. 578 κ. εξ. 1876 (ανατ. Hildesheim 41960).
- Rosbach, O., "Aristeides", *RE* II₁ (1895), στ. 897.
- Salles, C., "Assem para et accipe auream fabulam. Quelques remarques sur la littérature populaire et le répertoire des conteurs publics dans le monde romain", *Latomus* 40 (1981) σελ. 3-20.
- Sandy, G. N., "Petronius and the Tradition of the Interpolated Narrative", *TAPhA* 101 (1970).
- Schmeling (εκδ.), G. L., *The Novel in the Ancient World*, Leiden 1996.
- Schmid, W., "Aristeides", *RE* II₁ (1895), στ. 886 (αφ. 23).
- Scobie, A., 'Storytellers, Storytelling and the Novel in Graeco-Roman Antiquity', *RhM* 122 (1979) σελ. 229-259.
- _____, *Aspects of the Ancient Romance and its Heritage*, Germany 1969, σελ. 33-43.
- Σταμουλάκης, Ι. Π. - Μακρυγιάννης, Ε. Δ. (Μετάφραση) *Η Περραινή Παράλλαγή της Μυθιστορίας του Αισώπου*, Αθήνα 1999.

Trenkner, S., *The Greek Nonella in the Classical Period*, Λονδίνο 1958.

Τσίπηρας, Κ., *Ο Ήχος του Καραγκιόζη*, Αθήνα, 2001.

Walsh, P. G., *The Roman Novel. The Satyricon of Petronius and the Metamorphoses of Apuleius*, Cambridge 1970.

Weinreich, O., *Fabel, Aretalogie, Novelle, Beiträge zu Phädrus, Petron, Martial und Apuleius*, Heidelberg 1931.

Werner, M. C., "Die Witwe von Ephesus. Petrons Novelle und die *Milesiaca* des Aristides", *A&A* 26 (1980) σελ. 103-105.